

from <http://www.agro-business.com.ua/ekspertna-dumka/4153-klaster-na-organizatsiia-agrariiv-zvolikaty-ne-mozhna-obiednuvatysia.html> [in Ukrainian].

5. Rusan, V. M., Sobkevych, O. V., & Yurchenko, A. D. (2012). *Orhanizatsiino-ekonomichni instrumenty derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini: analit. dop. [Organizational and Economic Instruments of the State Agrarian Policy in Ukraine: analytical report]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

6. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaia konkurentsiya: konkurentnye preymushchestva stran [International competition: competitive advantages of countries]*. — M.: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].

7. Silske hospodarstvo Ukrainy. 2008: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine. 2008: Statistical Yearbook]. (2009). K.: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

8. Silske hospodarstvo Ukrainy. 2016: statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine. 2016: Statistical Yearbook]. (2017). K.: Derzhavnyi sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

9. Stanasiuk, N. S., & Olikhovska, M. V. Analiz intehratsiinykh protsesiv u ahrobiznesi ta formuvannia ahroprodovolchykh klasteriv v Ukraini [Analysis of integration processes in agribusiness and the formation of agro-food clusters in Ukraine]. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/25238/1/12-82-87.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.08.2017 р.

УДК 378.4.063.014.6:338.43:005.642.4

Дем'яненко С.І., д.е.н., проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

**ПРАКТИЧНА ТА НАУКОВА СКЛАДОВІ НАВЧАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУ ЯК ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИПУСКНИКІВ
УНІВЕРСИТЕТІВ З ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ
АГРОБІЗНЕСУ**

**THE PRACTICE AND SCIENTIFIC PARTS OF EDUCATIONAL
PROCESS AS A GROUND FOR THE QUALITY ENCREASING
OF UNIVERSITIES GRADUATE STUDENTS IN MAJORS
OF AGRIBUSINESS ECONOMICS AND MANAGEMENT**

Demianenko S.I., doctor of Economic
Science, Professor, SHEE «Kyiv
National Economic University named after Vadym Getman»

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто актуальні проблеми удосконалення навчального процесу з підготовки економістів і менеджерів сфери агробізнесу. Визначено ключові напрямки цього удоско-

налення та акцентовано увагу на необхідності посилення зв'язків університетів з підприємствами сфери агробізнесу, проходження студентами практики і стажування викладачів на цих підприємствах. Особливу увагу в навчальному процесі слід приділяти науковій роботі студентів. Обґрунтовано, що ключовим елементом результативності навчального процесу підготовки фахівців в університеті є формування базових компетенцій випускників бакалаврського і магістерського освітньо-кваліфікаційного рівнів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економіка агробізнесу, менеджмент агробізнесу, навчальний процес, практика, філія кафедри, наукова діяльність.

ABSTRACT. In the article the actual problems of educational process improvement of agribusiness economists and managers schooling are examined. The key directions of this improvement are defined and necessary of intensification of relations between universities and agribusiness entities including practical work of the students and probation of the lectures is accentuated. Grounded the key element of effectiveness of educational process as the basic competences of bachelor and master graduated levels.

KEY WORDS: agribusiness economics, agribusiness management, educational process, practice, department's branch, probation for lectures.

Підвищення якості підготовки фахівців з економіки і менеджменту агробізнесу є нагальною проблемою, викликаною розвитком вітчизняного агропромислового комплексу. Сучасний стан більшості навчальних планів, програм дисциплін, зв'язку університетів з підприємствами сфери агробізнесу, а також сам навчальний процес не відповідає існуючим тенденціям розвитку галузі. Питанням удосконалення підготовки фахівців сфери економіки і менеджменту вітчизняного агробізнесу присвятили свої дослідження ряд науковців, серед яких Л. Бондарева, А. Загородня, Л. Михайлова, С. Ніколаєнко, В. Шебанін та інші. Зазначені дослідники розглядають питання форм і методів удосконалення навчального процесу економістів і менеджерів, зокрема і у сфері агровиробництва, інтеграції цього навчального процесу з наукою і практикою та до стандартів освіти в Європейському Союзі. Однак аналіз проблем удосконалення підготовки фахівців сфери економіки і менеджменту вітчизняного агробізнесу знаходиться лише на початковому етапі й потребує поглиблення, висновків та рекомендацій щодо їх усунення.

Метою даної статті є виділення актуальних проблем навчального процесу з підготовки економістів і менеджерів сфери агробізнесу, і, зокрема, увага акцентуватиметься на практичній та науковій складовій цього процесу.

Виклад основного матеріалу

В Україні існує значна кількість університетів, що готують фахівців у сфері аграрної економіки і менеджменту — 17 аграрних університетів (не в усіх аграрних університетах є ці спеціальності) і ще 5 інших, зокрема економічних університетів. Аналізуючи стан, підходи і методи навчального процесу в цих університетах, слід зазначити, що становлення і розвиток сучасної української аграрної економічної науки характеризуються поєднанням економічних шкіл і підходів, що вибудовувалися на теренах колишньої соціалістичної планової економіки та ринкової економіки, трансформація до якої протягом останніх двадцяти п'яти років проходить в країні. Закономірність такого поєднання є очевидною, адже абсолютна більшість провідних вітчизняних економістів-аграрників (докторів, професорів, членів-кореспондентів і академіків) як вчені сформувалися за часів планової економіки, а створення нової генерації вітчизняних економістів-аграрників вже ринкової спрямованості знаходиться на початковій стадії. Безумовно це впливає на суть і організацію навчального процесу. Позитивною тенденцією є зростання кількості молодих викладачів, що отримали дипломи магістрів і докторів філософії в університетах ЄС, США, Канади, а також тих, хто пройшов стажування в університетах цих країн, зокрема за програмою факультетського обміну (FER) в університетах США, що діє вже 22 роки, починаючи з 1995 року.

Саме на такому організаційному фоні відбувається підготовка фахівців на кафедрі економіки і менеджменту агробізнесу в Державному вищому навчальному закладі «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Характерними особливостями удосконалення навчального процесу на кафедрі протягом останніх десяти років є такі: підготовка викладачами власних підручників, навчальних посібників, практикумів, тренінгів і монографій для забезпечення дисциплін, що викладаються за навчальним планом (18 з 30 дисциплін, або 60 %); посилення практичної складової навчального процесу — на рівні підготовки бакалавра студенти мають 4 практики (технологічну, виробничу, переддипломну та педагогічну), а також 2 тренінги; посилення наукової складової навчального процесу, що передбачає широке залучення студентів до наукових конференцій, круглих столів, написання наукових статей, підготовку аналітичних матеріалів на семінарські заняття.

Ключовим елементом удосконалення практичної складової навчального процесу є посилення зв'язків між кафедрою і підприємс-

твами АПК шляхом укладання договорів, предметом яких є співробітництво Сторін у сфері комплексної підготовки фахівців з економіки і менеджменту за бакалаврськими та магістерськими програмами, організації та проведення науково-дослідних робіт, організації технологічної, виробничої та переддипломної практик за можливості подальшого працевлаштування випускників. Основними напрямками співробітництва є: сприяння поглибленню практичних знань студентів щодо технології виробництва продукції та її економічної ефективності; взаємні консультації та співробітництво з підготовки економістів і менеджерів та підвищення кваліфікації зазначених спеціалістів з виробництва; забезпечення розвитку наукової, навчально-наукової та науково-технічної діяльності фахівців Сторін, запровадження нових форм інтеграції науки, освіти і практики; експертиза науково-дослідних робіт, рецензування наукових статей, монографій, дипломних робіт.

Важливою складовою практичної підготовки фахівців, що випускає кафедра, є філіал (Філія) кафедри на виробництві. Таким філіалом кафедри є державне підприємство «Чайка». Філія кафедри є навчально-науковим структурним підрозділом, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідницьку та науково-практичну діяльність, пов'язану з підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації фахівців за спеціальностями «Економіка агробізнесу» і «Менеджмент агробізнесу» бакалаврського і магістерського освітньо-кваліфікаційного рівнів. Філія кафедри створена за наказом ректора університету і у своїй діяльності керується Законами України, Постановами Кабінету Міністрів України, Наказами та іншими нормативними й інструктивними документами Міністерства освіти і науки України, вимогами Системи менеджменту якості 180 9001:2008, Статутом та наказами ректора. Філія підпорядкована безпосереднього ректору університету, який може делегувати права керівництва окремими видами діяльності (навчальною, науковою, консультативною) відповідним проректорам.

Філія створена з метою підвищення ефективності підготовки фахівців за вище зазначеними спеціальностями та набуття ними відповідних практичних компетенцій. Для досягнення поставленої мети Філія вирішує такі задачі:

- організація навчально-виховного процесу, спрямованого на підготовку висококваліфікованих фахівців;
- здійснення стажування та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів кафедри економіки агропромислових формувань;

- створення та постійне оновлення навчальної, навчально-методичної та інформаційної бази, здійснення ефективної співпраці з базовими господарствами і підприємствами (на підставі відповідних угод) для забезпечення повноцінної професійної підготовки;

- проведення наукових і науково-практичних досліджень з пріоритетних напрямків науки, актуальних проблем відповідної галузі та широке впровадження отриманих результатів у виробництво та навчальний процес;

- забезпечення ознайомлення студентів із сучасними технологіями та новою технікою, науково-технічною, екологічною та економічною інформацією;

- залучання фахівців господарства до проведення лекцій, практичних занять, керівництва практикою студентів тощо;

- проведення виїзних занять зі студентами, які мають забезпечити закріплення теоретичних знань студентів, набуття практичних навичок з пройденого теоретичного матеріалу;

- організація практичної підготовки студентів у відповідних підрозділах підприємства.

Керівник (завідувач) і структура філії затверджується наказом ректором університету. Організаційно філія підпорядкована завідувачу кафедри. Очолює філію директор підприємства, на базі якого вона створена. Філія обладнує лекційні аудиторії або навчальні кімнати, кабінети, майстерні, лабораторії та інші підрозділи, які забезпечують виконання навчальної, методичної та наукової роботи. Для забезпечення ефективної навчально-методичної роботи Філія залучає до навчального процесу співробітників (за штатним сумісництвом та на умовах погодинної оплати), а також приміщення господарства в якості баз практик для студентів згідно Угоди про співпрацю.

У процесі здійснення діяльності Філія виконує такі основні функції:

- надає пропозиції зі створення та оновлення навчальних планів і програм циклів підготовки за напрямками підготовки фахівців;

- бере участь у методичному забезпеченні викладання дисциплін: долучається до створення підручників, посібників, текстів лекцій, створенні методичних матеріалів для проведення практичних та семінарських занять, навчально-технологічних, виробничих практик, а також розробляє завдання поточного та підсумкового контролю для оцінки знань, практичних навичок і вмінь;

- упроваджує в систему професійної підготовки фахівців сучасні досягнення науки та техніки;

- вивчає досвід роботи кращих викладачів, налагоджує творчі зв'язки з іншими кафедрами університету з питань підвищення педагогічної і професійної майстерності викладання професійно-орієнтованих дисциплін;

- готує звіт про роботу Філії за навчальний рік, який затверджується на засіданні кафедри;

- проводить науково-дослідницьку діяльність з найважливіших фундаментальних і прикладних питань у галузях аграрно-промислового комплексу;

- здійснює просвітницьку діяльність, пропаганду наукових знань шляхом участі науково-педагогічних кадрів Філії в роботі наукових товариств, конференцій, семінарів, симпозіумів, публікацій у періодичних виданнях;

- надає методичну та консультативну допомогу фахівцям підприємства і науково-педагогічним працівникам КНЕУ.

Філія кафедри через систему керування кафедрою в своїй діяльності взаємодіє з навчальною частиною університету — з питань узгодження графіків навчального процесу, розкладу занять та з деканатом факультету економіки АПК — з питань узгодження навчальних планів, графіків навчального процесу, розкладу занять, заходів виховної роботи та заходів загально університетського характеру. Працівники Філії зобов'язані:

- підвищувати професійний і науково-технічний рівень викладачів, магістрантів, аспірантів університету шляхом викладання лекцій, проведення семінарів та наукових конференцій, практичних та інших видів занять на основі впровадження в навчальний процес новітніх досягнень;

- вдосконалювати організацію спільних наукових досліджень, дослідницько-конструкторських і експериментальних робіт зі створення, впровадження і ефективного використання новітніх технологій;

- використовувати закордонний і вітчизняний досвід роботи підрозділів за профілем філії кафедри;

- здійснювати керівництво практикою студентів, проходженням стажування викладачів кафедри в підприємстві;

- брати участь у розробці навчально-методичних та науково-методичних матеріалів.

За погодженням з ректором університету Філія має право: одержувати від кафедр університету навчально-методичні матеріали, наукову і науково-методичну літературу та іншу інформаційну продукцію, необхідну для здійснення діяльності Філії; брати участь у створенні, виданні та рецензуванні навчальної,

методичної, наукової та іншої літератури; за дорученням кафедри представляти інтереси університету в органах законодавчої та виконавчої влади та місцевого самоврядування, у вищих навчальних закладах і підприємствах різних форм власності, що відносяться до компетенції та предмету діяльності філії.

Відповідальність філії кафедри реалізується через відповідальність її завідувача та співробітників і визначається посадовими інструкціями. Завідувач філії кафедри несе відповідальність перед кафедрою та університетом за якість проведеної навчальної, методичної, наукової та інших робіт. На всіх рівнях, де вирішуються питання діяльності філії кафедри, її завідувач приймає безпосередню участь.

Крім Філії кафедри студенти проходять технологічну, виробничу та переддипломні практики в ряді інших підприємств і організацій АПК України. До основних баз практики належать дослідні господарства (державні підприємства) НААН України, зокрема Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України, ННЦ «Інститут землеробства» НААН України, Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН України, Інститут рибного господарства НААН України, а також ПАТ «Комбінат «Тепличний» Броварського району Київської області.

Студенти також можуть вибирати підприємства для проходження практики за власним бажанням поза зазначених баз практики. Це може бути підприємство за місцем проживання студента чи підприємство — майбутнє місце роботи студента. Організацію, проведення і контроль практики покладено на заступника завідувача кафедри з практики та керівників практики від підприємства (керівник виробничого підрозділу підприємства). Високий рівень наукового керівництва практикою студентів забезпечується науковими співробітниками науково-дослідних установ НААН України, філії кафедри (ДП «Чайка»), які мають науковий ступінь, вчене звання та досвід практичної роботи.

Важливою складовою навчального процесу є наукова діяльність студентів, до якої належить підготовка, написання і захист курсових і дипломних робіт, підготовка, написання і публікація наукових статей у фахових журналах і збірниках статей, підготовка, написання і презентація тез та доповідей на наукових семінарах і конференціях, участь у бюджетних темах, що виконує кафедра за рахунок державного бюджету, коштів університету та на замовлення підприємств. Результатом такої діяльності є щорічна

номінація студентів кафедри як переможців всеукраїнських конкурсів і конференцій за фаховим спрямуванням. Так, за останні 5 років наші студенти стали: переможцями Всеукраїнського конкурсу наукових студентських робіт з напрямку економіки аграрних підприємств, одержавши дипломи I, II і III ступеня, (2013–2014 рр.); переможцями Всеукраїнського конкурсу «Найкращі студентські ідеї для агробізнесу» та отримали першу премію (2014 р.); переможцями Всеукраїнського конкурсу наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук за напрямом «Економіка сільського господарства та АПК», II місце (2015 р); переможцями та отримали дипломи 2 і 3 ступеню (фіналісти) та лауреатом 4 Української Олімпіади з менеджменту серед молоді в рамках глобального проекту «Молодіжний творчий рух «ЕСТАФЕТА ЯКО-СТП» в номінації «Практики та методи менеджменту», (2017 р.); переможцем 2 туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з напрямку «Економіка сільського господарства та АПК» серед студентів ВНЗ 3–4 рівнів акредитації 2016–2017 н.р. (диплом 2 ступеня); учасниками 2 етапу Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «Педагогіка» (2017 р.).

Ключовим елементом результативності навчального процесу підготовки фахівців в університеті є формування базових компетенцій випускників бакалаврського і магістерського освітньо-кваліфікаційного рівнів. Формулою, або серцевиною цього процесу для студента є вислів **«Навчитись самостійно мислити і приймати рішення»**. Ця формула (вислів) має не лише формальний, але і глибокий філософський зміст. Весь секрет успіху провідних університетів світу і бізнес-шкіл, а також принципова різниця в системі підготовки фахівців в університетах Заходу і країнах, що входили до складу СРСР і соціалістичних країн Східної Європи полягає в застосуванні чи не застосуванні цієї формули. Навчальний процес у країнах Заходу і тепер уже в колишніх соціалістичних країнах Східної Європи базується саме на цій формулі. Це означає, що всі складові навчального процесу підпорядковані цій формулі — читання лекцій, проведення семінарських і практичних занять, самостійна і наукова робота, поточний і підсумковий контроль знань студентів, написання ними курсових і дипломних робіт. Наприклад, лекції читаються не у формі передачі знань від професора студентам, а у формі творчого, дискусійного обговорення ключових моментів лекції. Для того, щоб так проводити лекцію, студенти мають бути ознайомлені з її змістом ще до початку лекції, а це вимагає іншої процедури організації навчального процесу. І так за кожною складовою навчаль-

ного процесу, в якому на перше і основне місце виходить самостійна робота студентів.

Результатом таким чином організованого навчального процесу є отримання студентами відповідних базових фахових компетенцій. Не знань, не умінь, не навиків, а саме компетенцій. Базових — тому, що отриманням фахових компетенцій потрібно займатися постійно протягом усієї професійної кар'єри. В процесі навчання в університеті студенти отримують і знання і уміння і навички, але кінцевим результатом навчального процесу має бути отримання саме компетенцій, адже компетенції найвище цінуються на ринку праці і саме вони є прямим запитом з боку роботодавців. Різницю між знаннями, умінням, навичками і компетенцією можна проілюструвати на прикладі роботи з комп'ютером. Знання — знаєш, як влаштований комп'ютер, що він складається з процесора, оперативної і постійної пам'яті, монітора, принципи його роботи. Уміння — умієш працювати на комп'ютері, тобто правильно вмикати і вимикати його, працювати з файлами, Інтернетом, текстовими редакторами тощо. Навички — здатність шукати і створювати інформацію, працювати з певними програмами (Word, Stata, Excel, 1С тощо). Компетентність — це вже використання інформаційних технологій та програмування. Компетентність можна визначити як здатність визначити і сформулювати проблему та запропонувати шляхи її вирішення. Компетентність потрібна в будь-якій сфері діяльності. За компетентність роботодавці готові платити в рази або і на порядок більше ніж тим, хто володіє лише знаннями, уміннями і навичками. А здобути компетенції можна лише за умови організації навчального процесу, що базується на формулі **«Навчити студента самостійно мислити і приймати рішення»**

Особливо складно набути компетенцій у сфері менеджменту, зокрема і менеджменту агробізнесу. Пояснюється це тим, що менеджмент — це симбіоз науки, практики і мистецтва. Найскладнішою ланкою при цьому є саме практика. Компетентність у менеджменті не можна здобути лише освоївши ланки науки і мистецтва без їх практичної апробації. Тому практика в підприємствах агробізнесу повинна мати таке ж важливе значення в навчальному процесі з підготовки менеджерів агробізнесу, як і інші його складові — лекційні й практичні заняття, контроль поточних і кінцевих знань, наукова і самостійна робота студентів.

Підводячи підсумок усьому зазначеному можна зробити висновок, що підвищення якості підготовки фахівців з економіки і менеджменту агробізнесу є нагальною проблемою, викликаною

розвитком вітчизняного агропромислового комплексу та станом відповідного навчального процесу у спеціалізованих вищих навчальних закладах України. Сучасний стан навчальних планів, програм дисциплін, зв'язку університетів з підприємствами сфери агробізнесу, проходження студентами практики не відповідають існуючим тенденціям розвитку галузі та досвіду кращих університетів Заходу. Основним результатом вдосконалення навчального процесу підготовки зазначених фахівців є отримання ними відповідних базових фахових компетенцій через формулу «Навчити студента самостійно мислити і приймати рішення». Саме за таким напрямком здійснює удосконалення навчального процесу кафедра економіки і менеджменту агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Список літератури

1. *Шебанін В.С.* Інтеграція аграрної освіти, науки і виробництва як основа підготовки сучасних кадрів для АПК // Економіка АПК. — 2016. — №11. — С. 5–14.
2. *Михайлова Л.І.* Кадрове забезпечення агропромислового виробництва: теоретико-методологічні засади // Економіка АПК. — 2015. — №2. — С. 50–54.
3. *Ніколаєнко С.* Аграрна освіта і наука в Україні в умовах євроінтеграції: проблеми та виклики // Вища школа. — 2015. — №11-12. — С. 19–28.
4. *Десятков Т.* Концепція впровадження сучасних стандартів професійної підготовки у навчальний процес вищої школи // Вища школа. — 2016. — №4. — С. 107–114.
5. *Загородня А.* Форми і методи підготовки фахівців економічної галузі у вищих навчальних закладах України // Вища школа, 2017, №1, с.37-43.
6. *Бондарева Л.І.* Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах: автореферат канд. пед. наук: 13.00.94 — Теорія і методика професійної освіти / Л.І. Бондарева. — К., 2006.
7. *Рябоконт В.П.* Кадри села: проблеми формування і закріплення / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. — 2010. — №5. — С. 115–119.
8. *Мартинюк Н.В.* Чинники розвитку конкурентоспроможності персоналу сільськогосподарських підприємств [Електр. ресурс] / Мартинюк Н.В. // Ефективна економіка. — 2013. — №11. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

9. Європейські стандарти та рекомендації щодо внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості вищої освіти [Електр. ресурс]. Режим доступу: <http://www.enge.eu/>.

10. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. [Електр. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/node/16025>.

Reference

1. Shebanin V.S. Intehratsiya ahrarnoyi osvity, nauky i vyrobnytstva yak osnova pidhotovky suchasnykh kadriv dlya APK. — *Ekonomika APK*, 2016, Vol. 11, pp.5-14.

2. Mykhaylova L.I. Kadrove zabezpechennya ahropromyslovoho vyrobnytstva: teoretyko-metodolohichni zasady. — *Ekonomika APK*, 2015, Vol. 2, pp.50-54.

3. Nikolayenko S. Ahrarna osvita i nauka v Ukrayini v umovakh yevrointehratsiyi: problemy ta vyklyky. — *Vyshcha shkola*, 2015, Vol. 11-12, pp.19-28.

4. Desyatov T. Kontseptsiya vprovadzheniya suchasnykh standartiv profesiynoyi pidhotovky u navchal'nyy protses vyshchoyi shkoly. — *Vyshcha shkola*, 2016, Vol. 4, pp.107-114.

5. Zahorodnya A. Formy i metody pidhotovky fakhivtsiv ekonomichnoyi haluzi u vyshchykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny. — *Vyshcha shkola*, 2017, Vol. 1, pp.37-43.

6. Bondareva L.I. Navchal'nyy treninh yak zasib profesiynoyi pidhotovky maybutnikh menedzheriv orhanizatsiy v ekonomichnykh universytetakh: avtoreferat kand. ped. nauk: 13.00yu94 — *Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity* L.I. Bondareva. — K. 2006.

7. Ryabokon' V.P. Kadry sela: problemy formuvannya i zakriplennya V.P.Ryabokon' *Ekonomika APK*. — 2010. — №5. —pp.115-119.

8. Martynyuk N.V. Chynnyky rozvytku konkurentospromozhnosti personalu sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Elektr. Resurs]. Martynyuk N.V. *Efektyvna ekonomika*. — 2013. — №11. — Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

9. Yevropeys'ki standarty ta rekomendatsiyi shchodo vnutrishn'oho ta zovnishn'oho zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity [Elektr. Resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.enge.eu/>.

10. Yedyna kompleksna stratehiya rozvytku sil's'koho gospodarstva ta sil's'kykh terytoriy na 2015-2020 roky. [Elektr. Resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.minagro.gov.ua/node/16025>.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2017 р.